

Для проведення експериментальної перевірки практичної ефективності ідентифікації людини за параметрами мовних сигналів був розроблений алгоритм, який реалізує обчислення вейвлет-коефіцієнтів мовних сигналів людини, що подані в цифровому вигляді.

Була також повністю побудована математична модель швидкого вейвлет-перетворення із застосуванням квадратурних дзеркальних фільтрів (алгоритм С. Малла). Основу цієї моделі становлять методи та алгоритми, які на сьогодні є найбільш ефективними серед великої кількості способів побудови вейвлет-образів сигналів різної фізичної природи. На практиці застосування обраних методів одержання вейвлет-перетворень уже довели свою перевагу над іншими методами при вирішенні задач компактного представлення даних, в тому числі і аудіоданих, але ще дуже мало наукових досліджень проведено в напрямку застосування вейвлет-перетворень при вирішенні задач ідентифікації людини за результатами обробки його мовних сигналів.

Після проведення експериментальних досліджень даного методу і отримання позитивних результатів у визначенні інформаційних (ідентифікаційних) ознак відображення мовних сигналів можна сформулювати методику ідентифікації мовних повідомлень на основі вейвлет-аналізу мовного сигналу людини.

Для формування, стискання і вибору інформативних ознак у системах пропонується використовувати сучасний математичний апарат і досягнення інформаційних технологій. Науково обґрунтовується і розвивається агрегативний підхід до створення методів і засобів скорочення структурної, статистичної і психофізичної надмірності, обумовленої детермінованими чи імовірнісними зв'язками між окремими елементами в зображенні чи особливостями сприйняття людиною.

Таким чином, криміналістичне забезпечення дає змогу оптимізувати процес розкриття та розслідування злочинів, здійснювати боротьбу зі злочинністю на підставі наукових рекомендацій і згідно з вимогами наукової організації праці.

Рекомендовано до опублікування відділом дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності ІВПЗ АПРН України (протокол № 1 від 11 квітня 2005 р.).

Рецензент — доктор юридичних наук, професор В. А. Журавель

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Б. М. Головкін, канд. юрид. наук,
науковий співробітник;
В. С. Батиргареева, канд. юрид. наук, вчений секретар.
Інститут вивчення проблем злочинності
АПРН України*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У МІСТІ ХАРКОВІ

Злочинність неповнолітніх — одна із загальних кримінологічних проблем, яка відбиває основні тенденції злочинності в країні, є індикатором морального здоров'я суспільства і дає змогу спрогнозувати загальні перспективи й можливі напрямки розвитку злочинних проявів на майбутнє. Цей вид злочинності досить специфічний: з одного боку, він входить у неосяжне поле дитячої деліквентності, а з другого — переростає у злочинність молоді та загальнокримінальну злочинність. Виходячи із наведеного, навряд чи доречно наводити якісь додаткові аргументи для підтвердження перманентної актуальності обраної теми дослідження.

На тлі політичного зниження злочинності в Україні протягом останніх років кількість злочинів, вчинених неповнолітніми, залишається значною: 2002 рік — 32 105; 2003 рік — 33 793; 2004 рік — 30 950¹, що підкреслює специфіку цього виду злочинності. Стосовно Харківського регіону, то він за аналізований період впевнено посідав четверте місце в Україні: 2002 рік — вчинено злочинів 1941, виявлено неповнолітніх, які вчинили злочини, 2016; 2003 рік — 1829 і 1897 відповідно. У 2004 році цією категорією осіб вчинено 1510

¹ Експрес-інформація про стан злочинності в Україні в 2003 році. — К.: МВС України. — С. 10; Зареєстровані злочини (у розрізі регіонів). 12 місяців 2004 року. Розділ 6 // К.: Департамент інформаційних технологій МВС України. — 2005. — С. 1.

злочинних діянь¹. Показово, що до половини злочинів, вчинених неповнолітніми у Харківському регіоні, припадає на місто Харків: 871 злочин — у 2002 році; 794 — у 2003 році, 632 — у 2004 році, які вчинили 921, 855 і 889 неповнолітніх відповідно². Близько половини неповнолітніх Харківської області (603 474) мешкає в м. Харкові — 289 067 осіб. Наведене свідчить про вагомий роль великих промислово-фінансових мегаполісів, до яких слід віднести м. Харків, у криміногенній ситуації регіону.

Сектором попередження злочинності серед неповнолітніх і молоді Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України у складі авторів цієї публікації було проведено комплексне кримінологічне дослідження злочинності неповнолітніх на матеріалах м. Харкова. Емпіричну базу дослідження склали вибірково узагальнення 209 архівних кримінальних справ за 2001–2002 роки, розглянутих місцевими судами районів м. Харкова.

Статистична звітність УМВС України в Харківській області демонструє позитивну динаміку злочинності неповнолітніх за останніх два роки (– 8,7%) на тлі негативної динаміки цього виду злочинності в інших регіонах, у складі яких є аналогічні мегаполіси: Донецька (+1,0%), Запорізька (+7,1%), Луганська (+9,1%), Одеська (+0,8%) області, не кажучи вже про м. Севастополь (+104,5%) та м. Київ (+41,6%)³.

Зниження рівня злочинності неповнолітніх у Харківській області в цілому і м. Харкові зокрема можна розцінювати як результат досить ефективної попереджувальної діяльності правоохоронних органів, владних установ та громадських структур регіону і як наслідок імітації певних досягнень у цьому напрямку. У будь-якому разі опиратися лише на кіль-

¹ Статистична звітність Служби у справах неповнолітніх Харківської обласної адміністрації про стан злочинності серед неповнолітніх Харківської області за 2003 рік; Зареєстровані злочини (в розрізі регіонів). 12 місяців 2004 року. Розділ 6 // К.: Департамент інформаційних технологій МВС України. — 2005. — С. 2.

² Статистична звітність Служби у справах неповнолітніх Харківської обласної адміністрації про стан злочинності серед неповнолітніх Харківської області за 2003 рік; Інформація, отримана з Управління оперативної інформації УМВС України в Харківській області за 2004 рік.

³ Статистична звітність УМВС України в Харківській області за 2001–2002 роки про стан злочинності неповнолітніх.

кісні характеристики злочинності неповнолітніх без аналізу якісного стану цього виду злочинності було б суттєвим спрощенням. Такий підхід не дає змоги встановити ті глибинні внутрішні процеси і тенденції, що насправді сприяють відтворенню і видозмінам сучасної злочинності неповнолітніх у великому місті.

Насамперед зазначимо, що злочинність неповнолітніх кримінологи традиційно відносять до розряду високолатентної. За оцінками окремих кримінологів, її фактичний рівень від 2,5 до 4 разів вищий від офіційно відображеного у статистичній звітності правоохоронних органів¹. Висока латентність цього виду латентності пояснюється низкою причин, найголовнішою серед яких є загальна недооцінка громадськістю і правоохоронною системою суспільної небезпеки правопорушень з боку підлітків.

У суспільній свідомості закарбувалися ще радянські оцінки проступків і правопорушень дітей, коли громадською думкою засуджувалося кримінальне переслідування майбутнього покоління, все списувалося на складний вік, відсутність життєвого досвіду і обов'язкову переоцінку своєї поведінки підлітком у майбутньому. На жаль, такі підходи не відповідають реаліям сьогодення. Сучасна молодь криміналізувалася, озлобилася, стала не за віком прагматичною, безпринципною і нахабною. Ситуація невідповідності усталених уявлень населення про неправомірну поведінку підлітків із реальним змістом і ступенем небезпечності цієї поведінки сприяє латентизації їх протиправних вчинків як з боку правоохоронних органів, так і з боку потерпілих громадян.

Підвищений інтерес кримінологів завжди викликає розгляд якісної характеристики (структури) злочинності неповнолітніх. У загальній структурі злочинності по м. Харкову питома вага злочинів, вчинених неповнолітніми, становить понад 6%. За своїм характером злочинність неповнолітніх у м. Харкові має корисливу, корисливо-насильницьку та насильницьку спрямованість. *Майже половина злочинів неповнолітніх належать до категорії тяжких і особливо тяжких.*

¹ Кримінологія: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. — М.: Юристъ, 1995. — С. 275; Миньковский Г. М. О преступности вообще и в частности // Сельская молодежь. — 1990. — С. 54.

Насамперед зазначимо, що понад 70% злочинності неповнолітніх становлять злочини проти власності (статті 185–198 КК України). Структура злочинності неповнолітніх у м. Харкові, за даними нашого дослідження, має такий вигляд: крадіжки — 64,2%, грабежі — 12,3%, хуліганство — 7,1%, незаконне заволодіння транспортними засобами — 4,5%, злочини у сфері незаконного обігу наркотиків — 4,1%, розбій — 1,5%, підроблення знаків поштової оплати — 2,1%, тілесні ушкодження (статті 121, 122, 125) — 1,1%, умисне вбивство — 0,5%, зґвалтування — 0,3%, інші злочини — 2,3%.

Із наведеного випливає, що найпоширенішим злочином неповнолітніх є крадіжка. У кримінологічному аспекті крадіжка — це незаконне збагачення за чужий рахунок, паразитизм. Отримання певних матеріальних благ без відповідних затрат праці й часу значною мірою нейтралізує ризик викриття й покарання за крадіжку, роблячи останню привабливим способом заволодіння чужим майном та цінностями. Нерідко підґрунтям крадіжки є заздрість, гонитва за престижем чи буденне паразитичне споживання матеріальних благ. Родзинкою крадіжки є «таємничість дійства», на яку так розраховує злодій. Для неповнолітніх це ще й привабливий елемент гри, пов'язаний з необхідністю ризику і переховування, що створює такий жаданий присмак романтики. Крадіжки, що вчиняють неповнолітні, досить неоднорідні за способом їх вчинення, місцем, предметами посягання, їх вартістю, спричиненими збитками. Виходячи із сказаного, вважаємо за доцільне класифікувати ці злочини на певні групи за ступенем їх поширеності: крадіжки предметів із чорних та кольорових металів (38,8%), із квартир та інших приміщень (35,8%), із кіосків (11,1%), у натовпі (9,2%), із автотранспорту (2,2%), інші — 2,9%. Надалі коротко охарактеризуємо кожний різновид крадіжок.

На жаль, синдром «металошукачів» став прикритим атрибутом сучасності серед маргінальних верств населення, до яких безумовно належать підлітки із неблагополучних сімей. Сурові ринкові умови диктують свої правила гри, в яких головна увага спрямовується на вміння «робити» гроші, не переймаючись тим, у який саме спосіб. Неповнолітні прийняли виклик часу і активно включилися в орбіту кримінального металобрухтового бізнесу. Усі крадіжки в цій царині можна

поділити на два різновиди: готових виробів із чорних та кольорових металів і розукомплектування різних вузлів і агрегатів, що містять жаданий метал. Перший вид включає викрадання металевих предметів, що перебувають у приватній чи державній власності, — від різного роду труб, огорожі, матеріалу даху до присадибного інвентарю, посуду, арматури тощо. Показовими щодо цього є крадіжки неповнолітніх Ф. та І., які на території Київського району м. Харкова обкрадали не тільки приватні помешкання, а й храми. Предметами посягання були ікони, церковний орган, алюмінієві каркаси даху, водогінні труби тощо на загальну суму 2250 грн.¹ Стосовно другого виду крадіжок, то найтиповішим для Харкова є розукомплектування ліфтового обладнання, телефонних мереж, залізничних пристроїв і агрегатів, будівельних конструкцій та ін. Яскравим прикладом є справа за обвинуваченням раніше засудженого за крадіжку 15-річного Ж., який спеціалізувався на викраданні ліфтового обладнання. Неабиякі технічні здібності юнак використовував для протиправного збагачення: проникав до машинного відділення блока управління пасажирськими ліфтами і викрадав реле, двигуни приводу дверей, кабель диспетчеризації, рубильники та інше обладнання, яке згодом розукомплектував, а цінні деталі із кольорових металів збував на радіоринку міста. Суд довів вину неповнолітнього у двадцяти шести схожих епізодах. Сума спричинених збитків сягає 33 370 грн.²

Аналізуючи матеріали подібних кримінальних справ, мимоволі замислюєшся над тим, як змінюється психологія підлітків. Якщо раніше школярі неохоче збирали металобрухт, віддаючи належне піонерським традиціям, то зараз вони це роблять залюбки, зі знанням справи, ретельно перебираючи різний непотріб, що роками накопичувався в занедбаних місцях. Колись і ліфти псувалися знічев'я, нині вони перетворилися на об'єкт, на якому можна непогано заробити. Тобто є підстави для констатації небезпечної трансформації підліткової психології від інфантильних форм дрібно-

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2001 рік.

² Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2002 рік.

го хуліганства і вандалізму до раціональної користі і спожи-
вацько-руйнівних життєвих установок.

Значного поширення в підлітковому середовищі набули крадіжки із квартир (приватних будинків). Цей вид проти-
правної діяльності обирають неповнолітні, яких не задоволь-
няє металобрухтовий бізнес, оскільки вони прагнуть суттє-
віших доходів. Слід враховувати й те, що не кожний підліток
наважиться проникнути до чужого помешкання. Типовими
рисами квартирного злодія є загострене почуття небезпеки і
водночас схильність до ризику, нахабство і боягузливість, а
також кмітливість, винахідливість, неабиякі технічні здіб-
ності. Нині неповнолітні «домушники», на відміну від своїх
попередників, уже не задовольняються дріб'язковими пред-
метами домашньої обстановки, продуктами харчування і
модними носильними речами, їх вибір все частіше падає на
високоліквідні товари високої номінальної вартості, а також
гроші та цінності. Про це свідчить аналіз викрадених речей,
серед яких пальма першості належить грошам і валюті (39%),
виробам із золота (26,2%), мобільним телефонам (7,2%). І лише
за ними йдуть престижні молодіжні речі: модний одяг — 12%,
аудіо-, відеотехніка — 8,3% та інші товари. Це досить тривож-
на тенденція, адже перелічені предмети донедавна не були ат-
рибутами дитячого життя. Втім, сучасна молодь вбачає в них
засоби престижу і переваги над іншими, що дають змогу
вирізнитися і утвердитися в колі одноліток¹. У цьому ро-
зумінні показовою є така справа. Шістнадцятирічний Г., який
мав виключно позитивні характеристики в школі (ввічливий,
тактовний, не пропускав занять) через вікно проник до помеш-
кання сусіда і викрав 1700 доларів США, золотий ланцюжок,
обручку та інші вироби із золота, столове срібло, мобільний
телефон і кредитну картку на загальну суму 11 198 грн.²

Кіоски, особливо в малозабудованих і погано освітлюва-
них місцях, нерідко стають досить легкою здобиччю непов-
нолітніх злодіїв. Молодіжний товар на полицях (спиртні
напої, цигарки, ласощі), великі скляні вітрини, недоско-

¹ Головкін Б. М. Профілактика крадіжок, вчинених неповнолітніми // Питання боротьби зі злочинністю. — Вип. 8. — Х: Право, 2004. — С. 129–132.

² Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2001 рік.

налість конструкцій дверей і даху можуть кинути виклик ви-
хованим вулицею парубкам, небайдужим до дармової пожи-
ви. Дочекавшись слушної нагоди (святковий період, послаб-
лення пильності, відсутність реалізатора), згряя зловмис-
ників проникає до кіоску і викрадає вищевказаний товар, а
згодом бенкетує в затишному місці. Так, група у складі чо-
тирьох підлітків, пошкодивши віконниці й розбивши вітрин-
не скло, проникла до кіоску, де нашвидкуруч викрала про-
дукти харчування, горілку та інший дріб'язковий крам на
загальну суму 962 грн., після чого вирушила на дачу одного
із злодіїв святкувати Новий рік¹.

Базари, вокзали, площі та інші місця скопичення людей
споконвіку були криміногенними зонами, де водночас «пра-
цювали» маститі злочинці різних спеціалізацій і робили перші
кроки назустріч Кримінальному кодексу представники юно-
го покоління. Із вивчених архівних кримінальних справ ви-
пливає, що неповнолітні злочинці найчастіше вчиняють кра-
діжки на базарах, тому надалі йтиметься саме про них.

Відвідувачі базарів, особливо ті, хто приїхав із провінції,
часто розгублюються й втрачають пильність від величезної
кількості і асортименту товару, безкінечного потоку по-
купців, постійної штовханини, галасу тощо. Інтуїтивно вони
очікують небезпеку від підозрілих людей характерної кри-
мінальної зовнішності. Уникаючи зустрічей із цією публі-
кою, громадяни залишаються беззахисними від чисельних
неповнолітніх бездоглядних із неохайною, проте довірливою
зовнішністю, які також полюють за їхніми грошима і май-
ном. Юні «джентльмени удачі» безцільно блукають торговель-
ними рядами, вишукуючи свою жертву. А далі «працюють по
клієнту»: у жалісливих милостиню випrosять, довірливих —
обдурять, неуважних — обкрадуть, а трапиться нагода — вчи-
нять грабіж або розбій. Що ж до крадіжок, то це може бути
як на мить залишений продавцем товар на прилавок про-
давців, так і вже куплений товар у не обачливих покупців.
Окремі злодії досить успішно полюють за гаманцями грома-
дян, демонструючи неабиякі професійні навички. Показовим
є й той факт, що на базарах вчиняють крадіжки 15-річні

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2001 рік.

злодії, близько 50 % з яких вже мали проблеми із кримінальним законом. Для багатьох із них базар — не просто торговельний майданчик, це суворя школа життя, що замінила батьківський дім, вкрала дитинство і вручила перепустку до злочинного світу.

Автомобілотранспорт донедавна викликав підвищений інтерес у підлітків як засіб задоволення юнацької допитливості, оволодіння мистецтвом керування і одночасно підняття авторитету серед ровесників. Сучасні підлітки дещо змінили свої орієнтації у бік дорогих і престижних автомобілів іноземного виробництва та їх заможних власників як визнаних стандартів успішного бізнесу, а тому автомобілі стали привабливим об'єктом злочинного посягання у двох аспектах: вчинення крадіжок із автомобілів і угон самих авто.

Із автомобілів неповнолітні злодії викрадають здебільшого автомагнітоли, приймачі або щойно зроблені покупки власником авто, який на мить залишив свій транспортний засіб без нагляду. Увагу автомобільних злодіїв привертають барсетки, кейси, портмоне та інші предмети, необачливо залишені в салоні автомобіля. Підлітки, заглядавши перелічені речі, здебільшого розбивають бокове скло, проникають до салону і за лічені секунди вчиняють крадіжку і зникають з місця події.

Угони автотранспорта є одним із поширених видів злочинів неповнолітніх (4,5 %). Мотиви протиправного заволодіння авто можуть бути різними: бравада, прагнення до самоствердження через задоволення підвищеного інтересу до самостійного керування авто, спокуса порушення громадської та правової заборони, п'яна хвалькуватість, ігрові спонукання тощо. Сприятливими умовами для здійснення угонів є вільний доступ неповнолітніх до ключів від автомобіля та залишення автомобіля без відповідного нагляду й охорони.

У цілому, незважаючи на різне походження корисливих злочинів неповнолітніх, можна сказати, що нині корислива мотивація чимдалі більше набуває раціональних, утилітарних форм з початковими елементами злочинного професіоналізму.

Друге місце в структурі злочинності неповнолітніх впевнено посідають корисливо-насильницькі злочини. Питома вага грабежів і розбоїв становить 13,8 %. Корисливо-насильницька спрямованість злочинності неповнолітніх має свої особливості, що насамперед проявляються у способі заво-

лодіння майном потерпілого. У неповнолітніх грабіжників і розбійників також домінують корисливі установки та меркантильні інтереси. Втім, на відміну від злодіїв, ці підлітки покладаються на фізичну та психологічну перевагу, підтримку групи й вибір слабшої жертви, що дає їм змогу розцінювати відкрите заволодіння майном як більш швидкий, інтелектуально невибагливий і легший у «технічному» виконанні спосіб заволодіння чужим майном. Насильницький спосіб заволодіння чужим майном відбиває загальну морально-психологічну спрямованість особи, що виражається у психофізіологічних стереотипах поведінки задля досягнення корисливої мети¹. Вибір відкритого способу заволодіння майном піднімає авторитет нападників у референтній групі, це асоціюється із буафорськими цінностями сміливості, суперменства, належності до злочинного світу. Грабіж (розбій) — це й акт самоствердження за рахунок зухвалості, фізичного повалення і психічного приниження жертви, демонстрації зверхності й абсолютного домінування. Предметами подібних злочинних посягань є престижні речі й модні молодіжні атрибути, дефіцитні для середовища неповнолітніх злочинців. Йдеться про модний одяг, аудіо-, відеотехніку, мобільні телефони, ювелірні прикраси, носильні речі, навіть велосипеди. Так, раніше засуджений за крадіжку і грабіж 16-річний Л. разом із невстановленою слідством особою підійшли до малолітніх, які їздили на сучасних спортивних велосипедах, і попросили проїхатися. Діставши відмову, вони застосували грубу фізичну силу, відібрали велосипеди і демонстративно поїхали геть, не переймаючись криками потерпілих. Згодом трофеї продали на базарі невідомим особам².

Характерною рисою корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх є їх груповий характер. Чисельність таких груп, як правило, становить 2—3 підлітки, проте зустрічаються і чисельніші об'єднання. В абсолютній більшості випадків такі групи нестійкі (ситуативні), а тому їх злочинна діяльність обмежується одним або кількома епізодами. Втім, якщо до

¹ Еникеев М. И. Юридическая психология: Учебник. — М.: НОРМА, 2000. — С. 105; Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. — Х., 1982. — С. 72.

² Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2001 рік.

складу таких груп входять дорослі злочинці, то вони діють протягом тривалішого часу (до одного року й більше), вчиняють численні злочини, в тому числі тяжкі і особливо тяжкі. Прагнення неповнолітніх до об'єднання в злочинні групи обумовлене їх віковими і психологічними особливостями. У неповнолітньому віці підлітки інстинктивно тяжіють до групового спілкування, проведення вільного часу, задоволення колективних потреб та інтересів. Неформальна група являє собою потужний інститут соціалізації, захищає її членів від зовнішнього втручання, генералізує вуличну та кримінальну субкультуру, заохочує протестні настрої і жорстоко карає відступників. Таке об'єднання згуртовує своїх членів, надає відчуття сили і корпоративності, допомагає перебороти страх. Серед безумовних переваг кримінальної групи є чисельне домінування над потерпілим, підтримка і захист співучасників у разі небезпеки, приклади нахабності, жорстокості і виняткового цинізму з боку лідерів об'єднань, які підтримують злочинний дух членів групи, здійснюють колективний і особистий тиск на нерішучих осіб. Втім, навіть при групових нападах неповнолітні обирають у потенційні жертви фізично слабкіших одноліток, жінок, осіб, які тимчасово перебувають у безпорадному стані. Дається взнаки їх боягузливо-малодушна сутність. Так, 17-річні Н. і К. нападку вдень зустріли у сквері самотнього неповнолітнього, почали чіплятися до нього і під тиском фізичної і чисельної переваги відібрали мобільний телефон і годинник.

Вражають позитивні шкільні характеристики грабіжників, які були в матеріалах кримінальної справи: скромні, виховані, мають авторитет серед одноліток, захоплюються спортом, ніколи не допускали порушень шкільної дисципліни, шкідливих звичок не мають. І насамкінець приписка: «Іноді без причини не відвідували уроків»¹. Напрошується доповнення до сказаного, що саме в цей час підлітки і чинили грабежі. Наведений приклад демонструє загальну криміналізацію підрастаючого покоління, коли середньостатистичні школярі із у цілому позитивними характеристиками з легкістю вчиняють тяжкі злочини під виглядом дорос-

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Дзержинського району м. Харкова за 2002 рік.

лих розваг. Професор В. М. Кудрявцев приводить дані опитування молоді, згідно з якими 50 % респондентів вважають, що вимоги закону потрібно виконувати залежно від обставин. А 42,7 % підлітків, які не працюють і не навчаються, ладні вчинити злочин за велику плату¹. Звісно, ніхто підліткам великих грошей за злочин не запропонує, однак наявність значного прошарку неповнолітніх, свідомість яких не обтяжена моральними принципами, через що вони з легкістю вирішують усі свої життєві проблеми (і передусім матеріальні) будь-якими доступними, в тому числі протиправними способами, дає підстави для занепокоєння. В умовах соціальної аномії підлітки беруть курс на життя за обставинами, використовуючи у власних меркантильних цілях усі можливості для отримання матеріального зиску.

Найпоширенішим предметом злочинного посягання при грабежах і розбоях були мобільні телефони, ювелірні прикраси, гроші та одяг. Особливу увагу грабіжників і розбійників останнім часом привертають мобільні телефони дорогих марок, які за півціни легально реалізуються в численній мережі відповідних магазинів. Так, 16-річні Л. і Р. підійшли в під'їзді житлового будинку до потерпілої, яка розмовляла по телефону, застосували фізичну силу і, зломивши її опір, відкрито відібрали телефон «Нокія», який згодом реалізували в одному із магазинів².

Вражає холонокровність і відвертий цинізм корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх. Свідомість підлітків уражена кримінальною субкультурою, яка є новим віянням молодіжної моди. Кумирами сучасності давно стали круті бандити, кілери, валютні повії. Психосоціальна ідентифікація з криміналом, романтизація кримінальних товариств, стилю спілкування і характерного жаргону підвищують авторитет неповнолітнього у референтній групі. Злочинна ідеологія насамперед приваблива для підлітків своїми споживацько-егоїстичними стандартами, комфортними умовами відпочинку, насолодою від утіх і розваг, використання установлених правил співжиття у власних меркантильних інтересах.

¹ Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. – М.: Гардарики, 2002. – С. 168, 171.

² Архівна кримінальна справа місцевого суду Червонозаводського району м. Харкова за 2001 рік.

Примітивні уявлення про мораль, неприйняття соціальних табу і правових заборон роблять грабіж буденним, швидким і ефективним способом заволодіння чужим майном, коли можна знехтувати законними правами його власника. І якщо раніше грабежі неповнолітніх мали елемент гри, захопливої пригоди, тріумфу над поваленою жертвою, а матеріальні трофеї становили супроводжувальний другорядний елемент, то нині на перший план виходить досягнення корисливої мети, супутником якої є екстремальний злочинний романтизм. У сучасних підлітків надзвичайно розвинене відчуття відносної потреби, коли вони прагнуть мати гроші, цінності або речі, що не відповідають ані їхньому статусу, ані матеріальному становищу¹. Вищевказаний феномен можна назвати статусно-рольовою акселерацією підростаючого покоління. В її основі лежить наслідування як специфічна риса підлітків, життєвих стандартів й еталонів поведінки дорослих. Зіштовхнувшись з життєвими труднощами, що не дають змоги легально досягнути визнаних стандартів, неповнолітні схильні йти шляхом найменшого опору: вкрати, забрати, обманути, в разі необхідності застосувати насильство залежно від ситуації та поведінки потерпілих. Близько 50 % підлітків не мають чіткого умислу на вчинення конкретного виду злочину: крадіжки, грабежу чи розбою, цілком покладаючись на випадок. За відсутності господаря майна вони вчиняють крадіжку, трапляється самотній перехожий — відберуть цінності відкрито, а якщо буде чинити опір — грабіж переросте в розбій. Неповнолітні корисливо-насильницькі злочинці сліпо вірять в удачу, про що свідчать численні амулети, іконки, хрестики та інші предмети, фетиші, які знаходять у них при затриманні. Ця віра така сильна, що переборює страх, нівелює почуття відповідальності за свої вчинки, надає впевненості в благополучному завершенні злочинного посягання. Корисливо-насильницька злочинність є своєрідним перехідним містком від корисливої злочинності до насильницької.

Найнебезпечнішим видом корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх є розбій. Юні розбійники також ко-

¹ Батургарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних із проникненням у житло. — Х.: Одісей, 2003. — С. 96.

рисливо орієнтовані, проте емоційна нестійкість, психопатичні риси характеру, агресивність призводять до вибору насильницьких способів задоволення корисливих устремлінь. Головна «зброя» розбійників — раптовий інтенсивний насильницький напад, чисельна перевага, демонстрація зброї чи інших знарядь залякування з метою подолання реального чи потенційного опору потерпілого. Такі злочини найчастіше вчиняють у вечірній час у глухих дворах, неосвітлених під'їздах багатоповерхових будинків, малолюдних вулицях, скверах, зупинках громадського транспорту, а також біля нічних клубів, барів, кафе, гральних автоматів, комп'ютерних салонів та ін.

Значна частина неповнолітніх розбійників (близько 30%) була раніше судима за корисливі та корисливо-насильницькі злочини, а тому вони становлять підвищену суспільну небезпеку. Жертва нападу вибирається за різними критеріями: візуальна констатація наявності цінностей (дорогий одяг, ювелірні прикраси, мобільний телефон та ін.); достовірні інформація щодо наявності значних грошових сум та цінностей; візуальна оцінка фізичного стану жертви і спроможності чинити опір (алкогольне сп'яніння, старий чи малолітній вік, фізичні вади, фізично слабка статура) плюс фактор самотнього перебування в малолюдному місці. Якщо в перших двох випадках розбійники націлені на заволодіння конкретними речами, то в останньому відбирають все, що становить хоч якусь цінність. Типовим сценарієм підліткових розбоїв є раптовий інтенсивний груповий напад, повалення на землю, жорстоке побиття потерпілого, застосування спеціально пристосованих для заподіяння поранень предметів (кастетів, фрагментів металевих труб, арматури, бейсбольних біт тощо), миттєвий відбір майна та грошей і втікання з місця події. Так, неповнолітні Б. і Г. біля салону гральних автоматів напали на 19-річного самотнього перехожого, який необачливо «засвітив» гроші, повалили на землю, завдаючи чисельних ударів ногами в обличчя і голову. Коли опір потерпілого був остаточно подоланий, вони обшукали його кишені і, задовольнившись незначною сумою грошей, втекли з місця події¹.

Нерідко неповнолітні розбійники вдаються до демонстрації холодної зброї (різної конструкції ножів), погрожуючи

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Дзержинського району м. Харкова за 2001 рік.

потерпілим негайно застосувати насильство, небезпечно для їхнього життя й здоров'я. Такі напади, як правило, вчиняються одноособово, переважно раніше судимими підлітками. Так, раніше засуджений за крадіжку і звільнений по амністії Б. на території середньої школи напав на 14-річного А. і, погрожуючи кухонним ножом, заволодів його курткою¹. Зброя і рішучість дій нападника є переконливим аргументом для спантеличеної жертви, яка небезпідставно боїться за власне життя й здоров'я. У цілому слід зазначити, що розбоям неповнолітніх властива невмотивована агресія, жорстокість і зухвалість.

Третє місце в структурі злочинності неповнолітніх посідають злочини насильницької спрямованості: хуліганство, тілесні ушкодження, умисні вбивства і згвалтування, які разом становлять 9 %.

Хуліганство давно стало формою протесту деліквентного підліткового середовища. Ззовні хуліганські дії знаходять свій вияв у безглузких актах агресії, жорстокості, вандалізму, порушенні громадського спокою та демонстрації бравади, п'яної хвалькуватості, безкарності і явної неповаги до суспільства². Всі ці дії становлять так званий зовнішній фасад, під яким приховані справжні мотиви хуліганства: ворожість, ненависть, жага самоствердитися через насильство до інших як демонстрація зверхності і переваги³. Для підліткового хуліганства характерні немотивована агресія й жорстокість. Обов'язковим елементом хуліганства неповнолітніх є наявність глядацької аудиторії, яка своєю присутністю надає діям хуліганів зухвалості й цинізму. Груповим хуліганським діям підлітків властива екзальтація, коли зграя підлітків люто виявляє свій афект на вже поваленому потерпілому. Так, 14-річні З. і К. зустріли на вулиці свого однолітка татарина за національністю і без будь-яких причин почали жорстоко бити його. Коли потерпілий спробував чинити опір, його

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2002 рік.

² *Піщенко Г. І.* Попередження хуліганства (кримінально-правові і кримінологічні аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук / Нац. акад. внутр. справ України. — К., 1997. — С. 7.

³ *Зелинский А. Ф.* Криминальная психология: Научно-практическое издание. — К.: Юринком Интер, 1999. — С. 188.

вдарили головою об цегляну стіну і нанесли ножове поранення в спину. Лише заволодівши ножом, окривавлений потерпілий зміг припинити агресію нападників¹.

На особливу увагу заслуговує хуліганство неповнолітніх дівчат. Донедавна вони, як правило, вчиняли злочини корисливої спрямованості (в основному крадіжки). Нині, поряд із збереженням зазначеної тенденції, дівчата все наполегливіше тяжіють до насильства й жорстокості, брутальності і ненависті, намагаючись нічим не поступатися хлопцям-одноліткам. Дівчаче хуліганство вирізняється афективними проявами, швидкою втратою самоконтролю, відсутністю почуття «адекватності помсти», безсублімативним виміщенням ненависті на конкретній особі. Так, 16-річна Т. увечері біля свого будинку зустріла ровесницю і енергійно почала з'ясовувати стосунки з приводу колишньої образи. Не очікуючи виправдань, Т. відразу почала завдавати численних ударів потерпілій в обличчя і по голові, а коли жертва впала, схопила її за волосся і біла об землю до тих пір, поки на крики поваленої не відреагували випадкові перехожі, які втрутилися в хід бійки². На жаль, такі випадки в судовій практиці не поодинокі. Феномен жіночої агресивності і виняткової жорстокості залишається до кінця не дослідженим. Гадаємо, що насильство дівчат — це, з одного боку, збочена форма самоствердження, а з другого — адаптація до в цілому агресивного підліткового середовища. Останнім часом відбувається мускулінізація дівчат, особливо вихідців із соціально занедбаних сімей, набуття ними чоловічих рис характеру, засвоєння насильницьких стереотипів поведінки, що, помножені на емоційно більш нестійку, схильну до афективних спалахів жіночу психіку, в цілому призводить до вчинення хуліганських дій.

Умисні вбивства і тяжкі тілесні ушкодження не є типовими злочинами для неповнолітніх. Натомість вони вирізняються своєю алогічністю, імпульсивністю і жорстокістю. Показовим є й той факт, що понад 70 % підлітків в момент вчинення зазначених злочинів перебували в стані алкогольного сп'яніння. А в більш як у 50 % із них відповідними ек-

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Комінтернівського району м. Харкова за 2001 рік.

² Архівна кримінальна справа місцевого суду Московського району м. Харкова за 2001 рік.

спертизами були виявлені психічні аномалії в межах осудності. Так, 16-річна Г., вихованка школи-інтернату, разом із 23-річною К. займалися проституцією. В день злочину, повернувшись від клієнтів, вживали горілку і марнували час. У процесі відпочинку потерпіла завела розмову на інтимну тему і почала чіплятися до Г. з пропозицією зайнятися одностатевими сексуальними втіхами, на що остання миттєво накинула їй на шию панчохи і задушила потерпілу. Оголене тіло К. затягнула до недобудованого покинутого гаража, де посеред побутового сміття прив'язала труп жертви за шию до забитої в землю палиці, а в статеві органи вставила порожню пляшку від горілки. У такий спосіб Г. помстилася подрузі за непристойну пропозицію зайнятися одностатевим коханням. Під час слідства дати більш-менш логічні пояснення свого вчинку вона не змогла, ознак каяття не виявила. Із матеріалів кримінальної справи встановлено, що батько засудженої був хронічним алкоголіком, інвалідом третьої групи, мати померла, після чого її направили до школи-інтернату, де вона мала цілком позитивні характеристики: «Добра, дисциплінована, фактів втеч не зафіксовано». Згідно з висновками судово-психіатричної експертизи, у неї виявлена неврастенія, соціально-педагогічна занедбаність, коливання настрою залежно від ступеня сприйняття оточуючими її поведінки. Визнана осудною¹.

Пнітюча атмосфера сімейного неблагополуччя, емоційної відчуженості, браку батьківського тепла, зразки аморальної та насильницької поведінки важко травмують психіку дітей, створюють комплекси неповноцінності, акумулюють злобу і ненависть до ворожого довколишнього середовища. На цьому ґрунті виникають або ускладнюються різного роду емоційно-вольові розлади, що зовні проявляються в афективних спалахах немотивованої агресії й жорстокості². Психіатри розглядають вбивства підлітків як паталогічну компенсацію комплексу неповноцінності і кривди з ідеями ненависті і помсти³.

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2001 рік.

² *Селецкий А. И., Тарарухин С. А.* Несовершеннолетние с отклоняющимся поведением. — К.: Вища школа, 1981. — С. 55.

³ *Баронін А. С.* Психологічний профіль убивць: Посібник з кримінальної психології та криміналістики. — К., 2001. — С. 58.

У наведеному раніше прикладі скоріш за все наполягання потерпілої зайнятися одностатевим коханням було сприйняте вбивцею як тяжка образа, що агравувала глибинні механізми особистісної кризи, привела в дію ланцюг емоційних реакцій протесту і прихованої злості, які вилилися в безглузде жорстоке вбивство.

Серед особливостей тяжкої насильницької злочинності неповнолітніх слід назвати підвищену агресивність і жорстокість соціально неблагополучного середовища підлітків. «Діти вулиць», як правило, це вчорашні жертви сімейного неблагополуччя і насильства, байдужості з боку рідних, оточуючих і держави в цілому. У більшості із них ослаблений соціальний імунітет, що прискорює скочування на соціальне «дно», де панують жорстокі звичаї, антисанітарія, аморальність, деліквентність. Все буття в таких осередках іманентно пройняте насильством і глуфом над особистістю. Так, наприклад, 16-річний Л., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, пішов з'ясувати стосунки із 38-річним Т. у приміщення сміттєзабірника, де працював і мешкав потерпілий. На місці події між ними виник гострий конфлікт у зв'язку з тим, що потерпілий скривдив товариша Л. На ґрунті зіткнення, із взаємними образами і докорами, Л., в запалі гніву, наніс потерпілому дерев'яним брусом понад двадцять ран у життєво важливі органи, від чого той відразу помер. Вивчення матеріалів кримінальної справи дало змогу з'ясувати, що Л. виходець із неблагополучної сім'ї, виховувався матір'ю, яка ніде не працювала і систематично зловживала спиртними напоями. Батько, раніше судимий, відбував покарання і сина практично не бачив. До школи останніх два роки хлопець не ходив, нюхав клей і зловживав спиртними напоями, хворів відкритою формою туберкульозу. Вільний час проводив на смітниках в пошуках металу, макулатури і склотари, від реалізації яких мав кошти на придбання їжі та спиртного. Проведеною судово-психіатричною експертизою в нього виявлена психопатія збудливого типу. Визнаний осудним¹. Для психопатів збудливого типу властиві короткочасні афективно-емоційні розряди гніву й агресії. Для них є характерною імпуль-

¹ Архівна кримінальна справа місцевого суду Київського району м. Харкова за 2002 рік.

сивність і схильність до накопичення афекту¹. Внаслідок цих особливостей такі особи зазвичай дезадаптовані і відчужені від соціальної реальності. Ускладнює адаптацію алкогольна обтяженість. Під впливом усього цього формуються афективні установки агресивного змісту, викривляється система адекватного світосприйняття й реагування на зовнішні подразники, порушується механізм раціонально-вольового контролю поведінки в бік домінування емоційно-афективних складових. Через накопичення афекту підвищується загальна конфліктогенність підлітків із подібними психічними вадами. Для розвантаження психіки такі особи шукають безглузких приводів для конфліктів як можливості квантового викиду неконтрольованої агресії афективного гатунку, звісно без належного прогнозування наслідків своєї поведінки.

Підсумовуючи особливості тяжкої насильницької злочинності неповнолітніх, слід наголосити на тому, що, як правило, найтяжчі злочини вчиняють представники соціально неблагополучного середовища підлітків. Це середовище становлять вихідці із соціально занедбаних сімей, вихованці шкіл-інтернатів, а також діти без належного піклування і догляду. Неприйняття і відсторонення з боку соціуму породжують дезідентифікацію і ворожо-агресивне сприйняття соціальної реальності підлітками аналізованої категорії. Почуття нікчемності і незахищеності буття компенсуються в пияцтві, аморальності і насильстві як захисній реакції на вплив ворожого середовища. Вирішення надзвичайно актуальних у цьому віці завдань — самоствердитися, подолати соціальну відчуженість — відбувається найлегшим і найшвидшим у реалізації насильницьким шляхом, в основі якого лежить ворожість і фрустрація².

Найменш чисельною групою злочинів неповнолітніх у м. Харкові є діяння у сфері незаконного обігу наркотиків. Наркотизація підліткового середовища в сучасних умовах набуває небезпечного характеру як за своїми масштабами, так і за наслідками. Втім, такий висновок не знаходить свого підтвердження в офіційній статистичній звітності служби у справах неповнолітніх у Харківській області, згідно з дани-

¹ Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступное поведение и психические аномалии. — М.: Спарк, 1998. — С. 101 — 105.

² Антонян Ю. М. Психология убийства. — М.: Юристъ, 1997. — С. 88—89.

ми якої в 2002 році на обліку спеціалізованих закладів перебувало 76 підлітків, які зловживають наркотичними та токсичними речовинами¹. Це при тому, що загальна чисельність неповнолітніх по м. Харкову за цей же рік становила 328 326 осіб. А кількість злочинів, вчинених неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотиків в Харківській області за аналізований період, — 71². Із наведеного можна припустити, що рівень латентності підліткової наркоманії і протиправних діянь, вчинюваних у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, очевидно, є значним. Як зазначає заступник голови місцевого суду Комінтернівського району м. Харкова А. П. Бенедік, такий стан справ є свідченням відсутності роботи відповідних служб по виявленню та обліку підлітків, схильних до вживання наркотичних та токсичних речовин і відсутності профілактичної роботи серед неповнолітніх³.

Про підвищену наркотизацію підліткового середовища свідчать дані опитування неповнолітніх безпритульних, які були виявлені під час загальноміських рейдів «Вулиця», «Вокзал», «Підліток» у м. Харкові. 21,1% опитаних ідентифікують себе із наркоманами (тими, хто регулярно вживає наркотики), 15,1% є «любителями» (мають досвід багаторазового вживання різних наркотичних речовин), 6,7% — хоча б раз пробували. Тобто понад 40% вихідців із неблагополучних сімей вживали наркотики⁴.

Проведене нами дослідження показало, що в переважній більшості випадків (понад 80%) підлітки вчиняли злочини, пов'язані із незаконним виробленням, придбанням, зберіганням, передачею наркотичних засобів без мети збуту (ст. 309 КК України), тобто для власних потреб. Фахівцями встановлені мотиви початкового і подальшого вживання неповнолітніми наркотиків. Спочатку вони експериментують із традиційними адиктивними речовинами — алкоголем і тютюном, а згодом переходять до наркотиків. Так, перше

¹ Інформація щодо роботи служби у справах неповнолітніх у Харківській області за 2002 рік.

² Статистичний звіт щодо неповнолітніх засуджених за 2002 рік Державної судової адміністрації в Харківській області.

³ Бенедік А. П. Проблема алкоголізму та наркоманії неповнолітніх // Ювенальна юстиція. — Х.: Апеляц. суд Харківської обл., 2004. — С. 25.

⁴ Там само. — С. 25.

«знайомство» із алкоголем і тютюном відбувається з 12–13 до 14–15 років, а з наркотиками з 14–15 до 16–17 років. Серед мотивів першої проби наркотиків домінують: цікавість — 48,3%, бажання випробувати нові приємні незвичні відчуття — 40,6%, субмісивні мотиви: підкорення тиску з боку компанії — 36,1 %¹. Спонуканнями подальшого вживання є занурення у стан ейфорії, усунення абстинентного синдрому, заповнення бездіяльного періоду, усталена звичка з важкими формами фізичної і психологічної залежності².

Більшість злочинів, передбачених ст. 309 КК, розкривається на стадії закінченого посягання під час рейдів спеціалізованих підрозділів міліції та вуличних перевірок підозрілих осіб патрульно-постовою службою. Так, 17-річний учень ПТУ був затриманий в ході оперативного відпрацювання території Червонозаводського району м. Харкова. Під час зовнішнього догляду в нього було вилучено 5,6556 г канабісу, який він купив у невстановленої слідством особи без мети збуту³. Викликає занепокоєння формулювання судово-слідчих органів: «Купив у невстановленої слідством особи», яке раз по раз зустрічається в кримінальних справах даної категорії. Безумовно, певна частина кримінального наркообігу має стихійний характер, коли елементарні наркотики виготовляються в кустарних умовах. Однак про такі підпільні «точки» і їх господарів добре відомо в колі наркозалежних осіб, їх безпомилково можуть вказати мешканці населених пунктів. Навіть якщо йдеться про добре організований і законспірований наркобізнес із розгалуженою мережею збуту і системою прикриття, то й у цьому разі є загальновідомі реалізатори наркотиків, які, до речі, будь-кому на вулицях свій «товар» не пропонують. Водночас наркоторгівцями все частіше стає молодь, у тому числі неповнолітні, які у своєму середовищі реалізують зілля. Тому правоохоронним органам потрібно докладати більше оперативно-профілактичних зусиль по встановленню каналів збуту і окремих реалізаторів наркотиків.

¹ Сердюк О. О. Перша проба наркотичних речовин як закономірність адиктивної поведінки // Право і Безпека. — 2004. — Вип. 3. — С. 232.

² Медведєв В. С. Кримінальна психологія: Підручник. — К.: Атіка, 2004. — С. 156.

³ Архівна кримінальна справа місцевого суду Червонозаводського району м. Харкова за 2001 рік.

Злочинність у цілому, так само як і будь-який окремих вид злочинних проявів, перебуває в безперервному розвитку та видозмінненні. За всієї важливості показників її рівня та структури слід, однак, зазначити, що вивчення самих лише цих показників не дає змоги скласти всеосяжного уявлення про всю злочинність (або її окрему частину), зокрема не можна судити про ті тенденції і закономірності, що спостерігаються в ній. Адже рівень та структура злочинності певною мірою характеризує її стан на певний часовий момент. На думку П. І. Гришаєва, вони дають щось на зразок фотографічного знімку злочинності на певну дату¹. Але для того, щоб установити тенденції, тобто внутрішні закономірності розвитку злочинності, необхідно простежити її динаміку за більш-менш тривалий часовий період.

Динаміка злочинності є комплексним показником, бо характеризує злочинність і з кількісного, і з якісного боку одночасно. Інакше кажучи, під динамікою злочинності розуміють зміну її рівня і структури за певний проміжок часу в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Отже, необхідною умовою успішного проведення аналітичної роботи щодо вивчення кількісно-якісних показників злочинності неповнолітніх у м. Харкові та розробки ефективних заходів протидії є аналіз динаміки цього різновиду злочинних проявів.

Протягом останніх років у динаміці злочинності неповнолітніх м. Харкова помітними стали доволі суперечливі тенденції. З одного боку, спостерігається зниження рівня зареєстрованих злочинних проявів, що відбувається в доволі значному й більш-менш послідовному зменшенні їх кількості; з другого — кількість неповнолітніх, які вчинили злочини, залишається приблизно на тому самому рівні. Так, у 2004 році кількість злочинів порівняно з 1999 роком, за даними Управління МВС України у Харківській області, знизилася вдвічі — 632 злочини проти 1252. При цьому слід констатувати, що темпи приросту злочинних діянь неповнолітніх протягом кількох років стосовно кожного попереднього року також зменшується. Так, якщо приріст даного виду злочинів

¹ Гришаєв П. И. Советская криминология. — М.: Изд-во ВЮЗИ, 1975. — С. 92.

у 2000 році, порівняно з попереднім 1999 роком, становив 16,45 % зі знаком «-», то в 2001 році цей показник становив -13,38 %; у 2002 — -3,86 %, а в 2003 і 2004 роках приріст злочинних проявів неповнолітніх дорівнював відповідно -8,84% та -20,40 %. Отже, в 2004 році, порівняно з попереднім роком, зафіксовано найістотніше зниження кількості зареєстрованих злочинів, учинених неповнолітніми особами.

Окремої уваги заслуговує аналіз криміногенної ситуації у тих чи інших районах м. Харкова. З дев'яти міських територіально-адміністративних одиниць протягом низки років найкриміногеннішими були Московський, Київський і Держинський райони. Частково така ситуація пояснюється тим фактом, що вони є густонаселеними «спальними» районами міста, в яких мешкає більшість міських підлітків. Крім того, злочинність неповнолітніх тяжіє до місць їх безпосереднього мешкання, де їм все знайоме, де вони проводять своє дозвілля, мають «точки збору» тощо. Але і в динаміці цих районів з року в рік спостерігається зниження кількості зареєстрованих фактів злочинних проявів. Так, лише в Київському районі за п'ять років рівень злочинності неповнолітніх скоротився в чотири рази (!). У 2004 році приріст кількості вчинених неповнолітніми злочинів становив 45,95 % зі знаком «-».

Більш-менш позитивні зрушення відбуваються і в інших районах міста. Навіть у такому традиційно несприятливому, з точки зору криміногенної ситуації, району Харкова, як Ленінський (наявність Центрального ринку, залізничного вокзалу, районів старих будівель та ін.), кількість злочинів неповнолітніх скоротилася протягом п'яти років у чотири рази і сьогодні є найменшою (у 2004 році в Ленінському районі неповнолітніми вчинено 31 злочин).

Таким чином, все це свідчить нібито про сприятливі тенденції у справі подолання злочинності підлітків. Проте, чи говорить такий стан справ про реальні успіхи в боротьбі зі злочинністю неповнолітніх і значний перелом у криміногенній ситуації у цій сфері, по-перше, покаже час, а по-друге, гадаємо, що робити сьогодні будь-які висновки про закріплення нібито позитивної тенденції можна лише, спираючись на осмислення позитивних зрушень щодо «супутніх» показників, якими в даному разі є кількість осіб, які вчинили ці злочинні діяння. Разом із тим, не можна відки-

дати і таке, на жаль, поширене негативне явище, як процесуальна латентизація злочинності неповнолітніх з боку співробітників правоохоронних органів, сутність якої полягає в тому, що через різні причини, у тому числі внаслідок свідомого порушення принципу законності, занижуються показники щодо кількості реально вчинених злочинів неповнолітніми.

Таким чином, адекватну картину про будь-які зміни в динаміці злочинності неповнолітніх дає лише комплексний розгляд певних показників-індикаторів протягом тривалого часу, якими, передусім, є рівень кількості зареєстрованих злочинів і осіб, що їх вчинили.

Аналіз кількісних даних стосовно неповнолітніх, які причетні до вчинення злочинів, свідчить про їх відносну стабільність, за винятком 2002 року, коли приріст до року попереднього становив +10,96 %. В інші роки цей показник залишався приблизно на одному рівні, маючи амплітуду коливання від -7,17 % до +3,98 %: у 2000 році порівняно з 1999 роком приріст у кількості неповнолітніх осіб, які вчинили злочин, був 3,76 %, у 2001 році — 6,11 % зі знаком «-»; у 2002 році, як уже згадувалося, приріст сягнув понад 10 %; у 2003 році знову відбулося помітне зниження — 7,17 % зі знаком «-»; у 2004 році — 3,98 % зі знаком «+». Таким чином, викладене дає змогу констатувати, що в розріз чіткій тенденції до зниження кількості зареєстрованих у м. Харкові злочинів, що вчинені неповнолітніми, в цілому ж протягом часу, який аналізується, відбувається, хоч і назначене, але збільшення кількості неповнолітніх, які вчинили ці злочини. Таке становище, напевно, може свідчити про збільшення групових злочинів з боку неповнолітніх, що слід розцінювати як погіршення якісних характеристик злочинності осіб, які не досягли 18 років.

Аналіз статистичних даних щодо кількості неповнолітніх злочинців за окремими районами м. Харкова відтворює тенденції, притаманні динаміці цього ж показника в масштабах міста. У всіх районах міста, за винятком Орджонікідзевського, Московського і Комінтернівського районів, упродовж кількох років у динаміці зареєстрованої кількості неповнолітніх злочинців в цілому спостерігається тенденція до її зниження. При цьому слід констатувати, що якихось різких змін у кількісних показниках як у позитивному, так і негатив-

ному напрямках не зафіксовано. Окремі несприятливі коливання в динаміці кількості виявлених неповнолітніх осіб, причетних до вчинення правопорушень, у ті чи інші роки притаманні майже всім адміністративно-територіальним одиницям міста, але вони, як правило, компенсуються зниженням кількості таких осіб у наступні роки. Отже, у двох третинах районів Харкова за роки, що аналізуються, все ж таки відбулося покращення криміногенної ситуації, пов'язаної зі злочинністю неповнолітніх.

Однак проведений аналіз динаміки злочинності неповнолітніх у м. Харкові був би неповним без вивчення змін у часі якісних показників злочинних проявів цієї категорії правопорушників.

У кримінально-правовій статистиці злочинності неповнолітніх окремим рядком представлені найбільш значущі за ознакою поширення або (і) тяжкості вчиненого види злочинів. Саме аналіз цих видів злочинних діянь у часі дає уявлення про будь-які якісні зрушення у структурі цієї злочинності в динаміці. Вивчення статистики за останні роки дає змогу дійти висновку, що істотних змін у структурі злочинності неповнолітніх, які відбивалися б у значному збільшенні чи, навпаки, зменшенні питомої ваги тих чи інших видів злочинів у загальній їх кількості, не виявлено. Відбувається пропорційне зниження абсолютної кількості за всіма видами злочинів, що вчиняються неповнолітніми, разом із зниженням загальної кількості цих злочинних діянь. При цьому стосовно деяких видів злочинних проявів, виходячи з абсолютних кількісних показників, можна спостерігати значне їх зменшення. Так, якщо проаналізувати, наприклад, динаміку розбоїв, то лише в 2004 році, порівняно з попереднім роком, помітний приріст на 47,06 % зі знаком «-». Аналогічна ситуація склалася у 2004 році і щодо хуліганства і крадіжок державного майна: приріст у бік зниження відповідно сягнув -49,38 % і -10,34 %. Однак характер структури злочинності неповнолітніх в цілому залишається незмінним. Таким чином, протягом кількох років при зниженні злочинних проявів за абсолютними показниками залишається стабільною структурний «каркас» злочинності неповнолітніх.

Закінчуючи огляд кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх у м. Харкові, ми дійшли таких ви-

сновків. По-перше, встановлено, що «найнебезпечнішим» віком у молоді, що мешкає у м. Харкові, з точки зору криміногенних проявів, є 15-, 16-віковий рубіж. Саме в цьому віці більша частина молоді опиняється беззахисною перед впливом злочинності і може заглибитися у світ кримінальних відносин¹, де панують кримінальні традиції, і піддатися впливу різноманітних спокус, які «підстерігають» її у великому місті.

По-друге, за своїм характером злочинність неповнолітніх у м. Харкові має корисливу, корисливо-насильницьку та насильницьку спрямованість. При цьому майже половина злочинів, що вчиняються неповнолітніми, належать до категорії тяжких і особливо тяжких. Щодалі частіше підлітки вчиняють злочини, які в минулому вчиняли переважно дорослі злочинці, — убивства з корисливості, розбійні напади, насильницькі грабежі, вимагання, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, бандитизм. Нині підлітками або за їх участю учиняється кожен десятий корисливо-насильницький злочин і кожен дев'ятий розбій поєднаний з убивством потерпілого.

По-третє, найпоширенішим злочином неповнолітніх є крадіжка. При цьому крадіжки, що вчиняють підлітки, неоднорідні за способом їх вчинення, місцем, предметами посягання, їх вартістю, спричиненими збитками (крадіжки предметів із чорних та кольорових металів, так звані квартирні крадіжки, крадіжки із кіосків, у натовпі, із автотранспорту та ін.).

По-четверте, сьогодні міська злочинність неповнолітніх є своєрідним відбиттям молодіжної злочинності, позаяк молодші за віком намагаються повторювати поведінкові стереотипи старших, а злочинність старших за віком поповнюється за рахунок вчорашніх підлітків. Тому не випадково, що злочинні групи найчастіше за своїм складом є підлітково-молодіжними. Бувають випадки, коли організаторську функцію в злочинній групі (навіть в організованій) виконують неповнолітні.

По-п'яте, масштаби злочинності неповнолітніх, представлені в офіційній кримінально-правовій статистиці, не повно відбивають реальний стан цього виду злочинних про-

¹ Понов В. Г. Молодеж в сфері криміногенного впливу // СО-ЦИС. — 1998. — №5. — С. 78.

явів, оскільки умови мегаполісу, яким є м. Харків, стають на перешкоді викриттю багатьох з них (злочинцям відносно легко зникнути з місця події, знеособленість міського життя, значні міграційні процеси, загальна кількість злочинних проявів тощо).

По-шосте, зростанню криміногенної активності неповнолітніх у великому місті сприяють процеси жорсткості звичаїв у суспільстві, у тому числі в молодіжному середовищі, в якому кожний намагається вибороти своє «місце під сонцем», посилення тенденцій правового нігілізму та зневажання закону, формування установки на вирішення життєвих проблем з позиції сили, відсутність ефективної системи правової освіти та захисту, недостатня результативність профілактичної роботи органів внутрішніх справ та ін.

По-сьоме, дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх на прикладі м. Харкова дасть змогу виявити регіональні особливості цієї злочинності саме у Східній Україні, організувати ефективно проведення порівняльного аналізу цього ж виду злочинності з іншими регіонами України, встановити відмінності між злочинними проявами підлітків у великому місті і, наприклад, у сільських районах, розробити заходи протидії і в подальшому поширити практику цих заходів в інших територіальних районах нашої держави.

Рекомендовано до опублікування сектором вивчення причин злочинності ІВПЗ АПрН України (протокол №1 від 25 березня 2005 р.).

Рецензент — доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман.

*О. М. Руднева, канд. юрид. наук,
доцент, завідувач лабораторії,
А. Б. Блага, ст. науковий співробітник.
Інститут вивчення проблем злочинності
АПрН України*

СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ЖІНОК В УКРАЇНІ І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ¹

---

1. Реалізація конституційного принципу рівних прав і можливостей чоловіків та жінок

Єдиного підходу до визначення поняття «гендер» не існує. Особливої уваги заслуговують знання соціології в розробці понятійного апарату, пов'язаного із соціостатеву сферою. Поняття «гендер» походить від грецького слова «генос» («походження», «матеріальний носій спадкоємності», «той, що народжується»²); найточніше воно може бути передано українською мовою, як «рід» або «досвід роду». З іншого боку, цей термін розглядається як похідний від англійського позначення граматичного роду (незважаючи на те, що в англійській мові немає такої граматичної категорії, як рід; і навіть у тих мовах, де рід існує, він знаходить свою мотивацію лише на рівні опису живих істот, позначаючи родо-статеву, біологічну приналежність істоти)³.

---

¹ Стаття підготовлена за матеріалами дослідження за фундаментальною темою «Соціальні та правові аспекти становища жінок в Україні та попередження жіночої злочинності», яке проводилося співробітниками лабораторії вдосконалення правового становища жінок та попередження жіночої злочинності інституту вивчення проблем злочинності АПрН України О. М. Рудневою, О. М. Подільчак, А. Б. Благою, С. С. Шрамко згідно з постановою Президії Академії правових наук України у 2001 – 2003 роках.

² Шабурова О. В. Гендер // Современный философский словарь / Под. ред. Е. В. Кемеров. – Лондон: 1998. – С. 180 – 183.

³ Воронина О. А. Категории пол/гендер в философии феминизма // Филос. исследования. – 1995. – № 4. – С. 51 – 68.